

חשיפתו של הכור הגרעיני בסוריה, על חקירתם של המחדלים המודיעיניים בעיראק ובלוב ועל 'התכנית הרוסית-אמריקאית' לפירוק הנשק הכימי בסוריה".

בכריכה הקדמית, ליד שם הספר המהדהד כמובן את דנטה אליגיירי, יש איור של שטייניץ ישוב על בניין הכנסת בתנוחת הפסל 'האדם החושב' של אוגוסט רודן. שטייניץ, שספרו מלא בעשרות ציטוטים של כותרות תקשורתיות שהחמיאו לו ובוויכוחים עם מי שהחמיאו לו פחות, נשאר כנראה בעיני עצמו מי ששדה המערכה הראוי לו הוא בין ענקי הרוח של האנושות, כראוי למי שכבר לפני יותר מארבעים שנה התווכח עם שפינוזה.

רשימה זו אינה ביקורת ספרות, ואסתפק בכך שהצורך הכפייתי מעט של האדם החושב יובל שטייניץ לעמוד על ערכו שלו מעיב במקצת על איכות הכתיבה. שטייניץ יודע לכתוב, כמו שיעיד מי שקרא דווקא את כתיבתו בענייני פילוסופיה: לא רק את 'הזמנה לפילוסופיה', שהמחבר מזכיר פעם אחר פעם שהוא "ספר הפילוסופיה הנמכר ביותר בתולדות ישראל", וכמובן "רבים מהכתבים שהסתובבו באותה עת במסדרונות הכנסת החמיאו לי עליו" (שהרי כידוע, אין דבר שכתבים פרלמנטריים מרבים לעיין בו כמו ספרי פילוסופיה פופולרית), אלא גם ההקדמה המצוינת שלו להוצאה הישראלית של הספר 'החברה הפתוחה' מאת קרל פופר. סגולה זו כנראה באה אצלו לידי ביטוי בעיקר כשהוא כותב על אחרים. לא אעסוק גם בכתרים ששטייניץ קושר לתקציב הדו־שנתי, הזכור לרבים בעיקר כתרגיל פוליטי מבית מדרשו של בנימין נתניהו ולא כחידוש מקרו־כלכלי פורץ דרך, או ל"תפקידי בחילוצה המדהים של ישראל מהמשבר הכלכלי הגלובלי שתקף את העולם כולו בשנים 2009-2012" (עמ' 10). מותר רק להזכיר בהקשר זה שהמשבר החל ב־2007, הגיע לשיאו בספטמבר 2008, ואם להאמין לוויקיפדיה, "החל מאמצע 2009 נרשמו בכלכלה העולמית סימני התאוששות". רוב הזמן כיהנה בישראל ממשלת אהוד אולמרט; לשר האוצר שלה רוני בר־און ולבכירי משרדו, כמו גם ליסודות האיתנים של הכלכלה הישראלית בכלל יש, כך נדמה לי, מניית בכורה בדרך שבה עברה ישראל את המשבר.

ענייננו בנושאי ביטחון לאומי, ולכן הדגש כאן יהיה על האירועים ששטייניץ מתאר מימיו כיו"ר ועדת החוץ והביטחון (ועחו"ב, בסלנג של הכנסת) בשנים 2003-2006 וכחבר קבינט. התמונה ששטייניץ מתאר היא שהוועדה בימיו לא חששה להיות לעומתית למערכת הביטחון, והוא עצמו לא חשש להתעמת עם ראש הממשלה אריאל שרון, עם שר הביטחון שאול מופז ובעיקר עם הרמטכ"ל משה יעלון. מהתיאור שלו עולות כמה נקודות ראיות להארה.

האיש שהתווכח עם שפינוזה עפר שלח

המכון למחקרי ביטחון לאומי — אוניברסיטת תל אביב

שם הספר: **הקומדיה הממשלתית**
מאת: יובל שטייניץ
הוצאה: ידיעות אחרונות, ספרי חמד
שנה: 2025
מספר עמודים: 328

בראשית שנות ה־80 היה יובל שטייניץ תלמיד לתואר ראשון בפילוסופיה באוניברסיטה העברית. אני יודע משהו על השנים ההן, שכן אחד מהתלמידים בחוג היה אחי הבכור, שסיפוריו מאותה תקופה זכורים לי היטב. בחוג לימדו אז ענקים כמו הפרופסורים נתן רוטנשטריך, ישעיהו ליבוביץ' וירמיהו יובל. אבל כפי שאחי נהג לספר, שטייניץ לא בא לירושלים כדי להתפלסף עימם, אלא עם מי שאת כתיבה לימדו. פרופ' יובל במיוחד, סיפר אחי, היה מאבד מדי פעם את סבלנותו ומזכיר לסטודנט הנלהב שטייניץ שהפולמוס בכיתה הוא על פרשנות לשפינוזה, ולא עם שפינוזה עצמו.

נזכרתי בסיפור העתיק הזה כבר כשקראתי את הטקסט על גב הכריכה של ספרו האחרון של שטייניץ **הקומדיה הממשלתית**. המחבר, נכתב שם, הוא "הפילוסוף היחיד בהיסטוריה שזכה לכהן בתור שר האוצר, שר האנרגיה, חבר הקבינט, ויו"ר ועדת החוץ והביטחון של מדינה כלשהי [...] הוא] האיש, החתום על המצאת התקציב הדו־שנתי, על קבלתנו ל־OECD, על

שטייניץ, שלא היה לו כוח פוליטי משל עצמו ומונה לכל אחד מתפקידיו הבכירים דווקא משום שלא איים פוליטית על נתניהו, אינו מזכיר בספרו דברים אלה ומעשים מפוקפקים אחרים של ראש הממשלה, ולו במילה. יש בכך אולי מידה ראויה של הכרת תודה לאיש שבזכותו ישב על כיסאות כאלה ואחרים; בהינתן המקום והזמן שבהם הספר מתפרסם, קשה למצוא בכך את סוג האומץ שבו הוא מתהדר.

בניגוד לוועדות מרכזיות אחרות בכנסת (ושוב, הכוונה לכנסת "נורמלית", ולא למה שמתקיים כאן כבר שש שנים), עיקר עיסוקה של ועדת החוץ והביטחון הוא הפיקוח. היא ממעטת לחוקק, וכשהיא מחוקקת היא כפופה לאותם אילוצים של קואליציה-אופוזיציה, כפי שניכר היטב בנפתולי חקיקת הגיוס בשנתיים האחרונות. כך היה המצב גם בימים טובים יותר: רוב המלצותיה המעשיות וצופות פני העתיד של החקירה בעניין הכישלון המודיעיני, שהוביל שטייניץ ותתואר מייד, לא יושמו עד היום: הפיכת יחידה 8200 לרשות סיגינט מחוץ לצה"ל; מינוי מזכיר לנושא מודיעין במעמד זהה למזכיר הצבאי של ראש הממשלה; הקמת ועדת שרים למודיעין; חקיקת חוק המודיעין; ורפורמה במבנה קהילת המודיעין.

האירוע המרכזי של ימי שטייניץ בוועדת החוץ והביטחון אכן היה החלטתו לקיים חקירה, במסגרת ועדת המשנה למודיעין, של "מחדל מודיעיני הפוך": לא היעדר התרעה על מתקפת אויב, כמו שקרה באוקטובר 1973 ובאוקטובר 2023, אלא התרעת יתר על יכולות לא קונוונציונליות בידי עיראק, שהביאה להחלטות בלתי שקולות כמו גיוס מילואים ורכישת חיסונים מיותרים כנגד נשק ביולוגי, שלא היה כלל בידי העיראקים. כישלון נוסף של מערכת המודיעין היה בכך שלא ידעה כלל על קיומו של פרויקט גרעין (ותוכנית לייצור נשק להשמדה המונית בכלל) בלב, שהגיע לשלבים מתקדמים, התגלה על ידי שירותי מודיעין זרים ופורק בהסכם עם ארצות הברית ובריטניה ב־2003.

החקירה הייתה צעד חסר תקדים, ותגובת המערכת מולה – בעיקר זו של יעלון – הייתה פבלובית: התנגדות, סירוב לשתף פעולה והשמצת הדוח של ועדת המשנה לאחר שיצא לאור. שטייניץ, שלאורך הספר כולו נהנה לתאר את עצמו כילד שכולם כועסים עליו כי הוא מתעקש לומר שהמלך הוא עירום, מתאר את האפיזודה כולה בחדווה גלויה.

מחקירה זו נגזר הדבר שבו הוא מתגאה במיוחד: לפי גרסתו, תוך כדי חקירתה של ועדת המשנה בדבר כשלי המודיעין בעיראק, עלתה ההשערה שמשטר אסד בסוריה מקים פרויקט גרעין חשאי. הוועדה לא הסתפקה

הראשונה, העזר כנגדו העיקרי היה חיים רמון, שהיה אז חבר האופוזיציה. זוהי נקודה חשובה בתפקודה של ועדת החוץ והביטחון, בשונה מרוב ועדות הכנסת: כשהיא במיטבה, הוועדה וועדות המשנה שלה הן מהמקומות היחידים בכנסת שבהם ננקטות עמדות עצמאיות, במנותק מההשתייכות לצד זה או אחר של הבית. זהו דבר נדיר בכנסת, שהיא אחד הפרלמנטים החלשים בעולם הדמוקרטי ונשלטת באורח קיצוני וספק חוקתי על ידי הממשלה. בשנות כהונתו של שטייניץ דבר זה אכן בא לידי ביטוי, כמו גם בשש השנים שבהן זכיתי לכהן בוועדה (עמר בר־לב ואני, שנינו חברי אופוזיציה, עמדנו בראש שתיים מוועדות המשנה המרכזיות, תוך תמיכה וגיבוי מלאים של יו"ר הוועדה אבי דיכטר).

האירוע המרכזי של ימי שטייניץ בוועדת החוץ והביטחון אכן היה החלטתו לקיים חקירה, במסגרת ועדת המשנה למודיעין, של "מחדל מודיעיני הפוך": לא היעדר התרעה על מתקפת אויב, כמו שקרה באוקטובר 1973 ובאוקטובר 2023, אלא התרעת יתר על יכולות לא קונוונציונליות בידי עיראק, שהביאה להחלטות בלתי שקולות כמו גיוס מילואים ורכישת חיסונים מיותרים כנגד נשק ביולוגי, שלא היה כלל בידי העיראקים.

מאז 2019 מאפיין זה נעלם לגמרי, ואיתו תפקודה של ועדת החוץ והביטחון בכלל, שהיא היום קרקס ריק מתוכן כמו הכנסת כולה. יחסו של בנימין נתניהו אליה אינו שונה מיחסו למוסדות שלטון אחרים: ביטול כל אמת מידה של הפרדת רשויות, זלזול מוחלט במה שעושה ועחו"ב (או ועדה אחרת, או צה"ל או השב"כ), הבא לידי ביטוי במסחר מופקר בתפקידים בכירים לצרכים פוליטיים ואישיים קצרי מועד, תוך הצנחת מועמדים חסרי כל כישורים וסיפוק מן המצב שנוצר כתוצאה מכך – חוסר תפקוד מוחלט.

אני יכול להעיד מניסיון שנתניהו, בשנים טובות בהרבה מהיום, לא הכיר את עבודת הוועדה, הופתע פעם אחר פעם מהידע של חבריה (שהוא רחב ועמוק בהרבה משל כל חבר ממשלה כולל שר הביטחון, הן בגלל תחום הכיסוי והן בגלל זמן הלמידה), וגילה רתיעה מלחשוף בפניה דברים שהיו כמעט טריוויאליים ביחס לחומר המוצג תדיר בוועדות המשנה. ראש הממשלה נפגש בדרך כלל בעיקר עם ועדת המשנה למודיעין; לנתניהו היה מנהג לומר בפגישות אלה, שמעולם לא דלף מהן ולו שביב של מידע, שדברים מסוימים "אציג בוועדת המשנה". לא נותר לנו אלא להזכיר לו שזו ועדת המשנה, ואין עוד משנה תחתיה.

יודע, אלא להצביע על אפשרויות שיש להן בסיס מחשבתי המחייבות בדיקה.

בה בעת יש איזון עדין בין אלרמיזם – אזכור פעם אחר פעם של איומים אפשריים, שמטרתו בדרך כלל היא להגיד "אמרתי לכם" כאשר אחד מהם מתממש – לבין הצבעה חיונית על ליקויים במוכנות שיש לתקן. כך הופך אצל שטייניץ מאמר שכתב בשנת 1998 בשם 'כשהצבא הפלשתיני יפלוש למרכז הארץ' לאזהרה קונקרטית מפני מה שקרה כעבור 25 שנים. הבעיה עם האלרמיזם שהוא מעקר כל דיון קונקרטי בסדרי עדיפויות: צריך להיות מוכן לכל איום, כל הזמן. זה נשמע אולי סביר לישראלי שעבר את ה-7 באוקטובר 2023, אבל זו לא דרך לנהל חיים, מדינה, כלכלה וחברה.

"פיקוח", בניגוד אולי למה שמשתמע מספרו של שטייניץ, אינו בהכרח ובוודאי לא רק התנגחות עם המערכת. במיטבן יכולות ועדות המשנה להיות מסגרת חיונית וייחודית דווקא משום שבניגוד לדיוני הקבינט, דיוניהן אינם מסתיימים בהחלטות אקזקיוטיביות, ולא פחות מזה, משום שאין מהם הדלפות. לפיכך, אנשי הצבא והארגונים האחרים יכולים להתחכך בדיונים אלה עם חשיבה אזרחית במרחב בטוח, דבר המשפיע על החשיבה שלהם הרבה יותר מההתנגחויות בקבינט. הפוזיציה המתנגחת ששטייניץ מתאר עדיפה בהרבה על מה שהוא עצמו מכנה "בית לורדים פסיבי" בוועדת החוץ והביטחון, שבו יוצאי המערכת מתכנסים כדי לשמוע רכילות מיורשיהם ולחזק אותם. ואולם עמדה זו עלולה להביא למצב שבו ועדות המשנה נראות רק כמי שבאות לקנטר ולנגח את בעלי התפקידים. צריך לשמור על המקום שבו הביקורת המוצדקת באה יחד עם שיח קונסטרוקטיבי. אני יכול להעיד מניסיון שבימי דיכטר כיו"ר ועחו"ב בכנסת ה-20, הכנסת המתפקדת האחרונה בישראל עד ימים אלה, האיזון הזה נשמר. היום, כמובן, דבר מכל זה אינו רלוונטי.

חלק נוסף של 'הקומדיה הממשלתית' מתייחס לימיו של שטייניץ כחבר קבינט. דוחות רבים של מבקר המדינה וגופים אחרים תיעדו את חולשתו של הקבינט, שהוא הדבר הקרוב ביותר בשיטה הישראלית ל"מפקד העליון" של הצבא, אבל בהגדרה מורכב מאנשים שהידע שלהם מועט, רק מעט מהזמן שלהם מוקדש ללמידה, והשיקולים הפוליטיים מכתיבים במידה רבה את עמדתם. דברים דומים נאמרו גם על תפקודו של המל"ל, שהוקם כדי לטייב את תהליך הדיון וקבלת ההחלטות בעניינים מדיניים וביטחוניים, ועל החולשה המובנית של מטה שר הביטחון, שהצבא כפוף לו על פי חוק.

הסיפור ששטייניץ מביא מימיו בקבינט הוא עדות לכך, אם כי הוא עצמו עוסק בעיקר בסיפור כיצד הוא

בהעלאת הסברה הזו, שהתקבלה בביטול ובלגלוג על ידי בכירי קהילת המודיעין, אלא גם הוציאה מכתב התראה לראש הממשלה אריאל שרון, שלפיו "מתקיים, בסבירות גבוהה, פרויקט גרעיני צבאי בסוריה" (עמ' 80), ואף קיימה דיוני המשך בנושא.

הכור בדיר א-זור, שדבר קיומו אושר סופית בתחילת 2007, הותקף והושמד על ידי חיל האוויר בספטמבר אותה שנה. שטייניץ נוטל בצדק קרדיט לעצמו ולוועדת המשנה על ההתרעה הראשונית על אפשרות קיומו, שלטענתו גרמה גם לראש המוסד מאיר דגן להפנות מאמצים לעניין. זאת בניגוד לביטחון שהפינו ראשי אמ"ן אהרון זאבי-פרקש ועמוס ידלין בכך שהכיסוי המודיעיני של סוריה על ידי ישראל הוא מיטבי, ולפיכך לא ייתכן קיומו של פרויקט אסטרטגי כזה ללא ידיעת המודיעין. זוהי אכן תרומה חשובה, אבל לשים אותה במסגרת של 'ועדת המשנה הבינה מה שקהילת המודיעין לא הבינה' זה בעיניי הדרך הלא נכונה למסגר את תפקידו של הפיקוח הפרלמנטרי בכלל. הנקודה אינה ששטייניץ צדק ואמ"ן טעה; הנקודה היא שוועדת המשנה, שלא הייתה לפנייה שום עובדה שהצביעה על קיומו של פרויקט גרעיני סורי, עשתה מה שגוף אזרחי וחיצוני צריך לעשות: הביאה סוג אחר של התבוננות.

שטייניץ מתאר את החשיבה בעניין בהרחבה. לפי גרסתו היא התבססה על ניתוח מצבה של סוריה, על שאיפתה המוצהרת עוד מימי אסד האב להגיע ל"איזון אסטרטגי" עם ישראל, ועל כך שכדבריו, "בעבודת מודיעין רצינית מותר וצריך להעלות השערות – ממש כמו במדעי הטבע" (עמ' 77).

זוהי אמירה חשובה, שמתמודדת עם הטענה שבעיראק היה המקרה ההפוך – מערכת המודיעין הייתה משוכנעת בקיומו של פרויקט גרעיני ותמכה בטענה הכוזבת של ה-CIA שזה המצב (שנבעה, כך אנחנו יודעים היום, מלחץ של הנשיא בוש ובעיקר של סגנו ריצ'רד צ'יני), ובהצדקה לפלישה האמריקאית הרת הכישלון לעיראק. גם בסוריה, אגב, האמירות הראשונות של חאפז אל-אסד על הצורך באיזון אסטרטגי נשמעו כבר ב-1982, לאחר תבוסת חיל האוויר ומערך הטק"א הסורי מול חיל האוויר הישראלי ביוני אותה שנה, ואילו הפרויקט בדיר א-זור החל לכל המוקדם 18 שנים לאחר מכן. אילו התעקש שטייניץ על ההיפותזה שלו ב-1995, לדוגמה, ואילו נעשו אז מאמצים דומים לבדיקתה, הייתה הוועדה מואשמת באַלְמִיזִם מופרך המבזבז את המשאבים המוגבלים של קהילת המודיעין. **ועדיין, לטעמי, הוועדה הייתה עושה את עבודתה כראוי, שכן תפקידה אינו לדעת את מה שהמודיעין אינו**

עצמו, כ"דון קישוט, העומד להסתער על טחנות הרוח של חיל האוויר לגמרי לבד" (עמ' 298), בלם את כוונותיו של חיל האוויר להצטייד בטייסת שנייה של מטוסי F-35 והביא להחלטה לצמצם את מספר המטוסים שיירכשו ל-14 נוספים בלבד. לא אכנס כאן לדיון עצמו, המוכר לי היטב. מספיק לומר שחיל האוויר קיבל בסופו של דבר את מה שרצה, עד המטוס האחרון ויותר מזה.

'הקומדיה הממשלתית' אינו ספר זיכרונות שלם ואינו מתיימר לעסוק אלא בפרשיות נבחרות מחייו הפוליטיים של שטייניץ. הוא עצמו לא נחקר מעולם באזהרה בעניין הצוללות, אבל נדמה שמי שמתהדר ב־300 עמודים של "הישגים היסטוריים שרישומם ימשיך ללוות אותנו בעתיד", כדבריו, ואף טורח להשחיל לתוכם סיפור לא ממש רלוונטי על היחסים בין ארנון מילצ'ן ליוסי כהן, יכול היה להתייחס לעניין כה קריטי קצת יותר בהרחבה.

הסיפור האמיתי ששטייניץ מספר כאן הוא לא העמדה הלגיטימית שנקט, אלא על כך שדיוני הקבינט הם, במילים שאמר אביגדור ליברמן למבקר המדינה, "לא יותר מוונטילציה של שרים". ראשי הממשלה וקציני הצבא מתייחסים אליהם כאל טקס פוליטי שצריך לעבור

בשלום – ובשנים האחרונות בעיקר כאל "זובור" פומבי לראשי ארגוני הביטחון, המודלף מיידית לתקשורת. מילה אחרונה על מה ששטייניץ מתייחס אליו במשפטים ספורים: פרשת הצוללות, שבה "התברר לי לתדהמתי שכמה מהאנשים המסורים שעבדו לצידו בעבר נחקרו בפרשה" (עמ' 10). מדובר באבריאלי בריוסף, ששטייניץ מינה למנהל ועדת החוץ והביטחון, ובדוד שרן שהיה ראש לשכתו, שנגדם הוגשו כתבי אישום. בפרשה נחקרו בין השאר גיסו של שטייניץ, יועצו לשעבר, ראש המטה שלו ויועצו הפוליטי.

'הקומדיה הממשלתית' אינו ספר זיכרונות שלם ואינו מתיימר לעסוק אלא בפרשיות נבחרות מחייו הפוליטיים של שטייניץ. הוא עצמו לא נחקר מעולם באזהרה בעניין הצוללות, אבל נדמה שמי שמתהדר ב־300 עמודים של "הישגים היסטוריים שרישומם ימשיך ללוות אותנו בעתיד" (עמ' 9), כדבריו, ואף טורח להשחיל לתוכם סיפור לא ממש רלוונטי על היחסים בין ארנון מילצ'ן ליוסי כהן, יכול היה להתייחס לעניין כה קריטי קצת יותר בהרחבה.

חבר הכנסת לשעבר **עפר שלח** הוא מנהל תוכנית המחקר 'מדיניות הביטחון הלאומי של ישראל' במכון למחקרי ביטחון לאומי. offers@inss.org.il